ANDOR MIHÁLY–LISKÓ ILONA

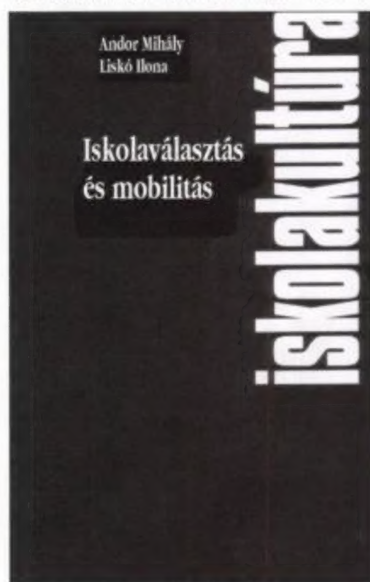
Iskolaválasztás és mobilitás

Andor Mihály és Liskó Ilona könyvének fő tétele nagyon egyszerűen megfogalmazható: a továbbtanulás tekintetében az iskolázott szülők gyerekeinek behozhatatlan az előnye a kevésbé iskolázottak leszármazottaival szemben. Ez a megállapítás aligha lepi meg a társadalomtudományokhoz kicsit is értőket. A könyv mégis lebilincselő, fordulatos, olyan, mint az a fajta jó regény, amely nem a cselekmény kalandossága miatt izgalmas, hanem a történet elmesélésének módjától. Ismerni véljük az alaptételt: az iskolában újratermelődnek a társadalmi egyenlőtlenségek, s a szerzők mégis egyre újabb, olykor váratlan összefüggések föltárásával lepnek meg bennünket. Ahogy haladunk előre a könyvben, megismerjük az iskolai esélykülönbségek nemzedékről nemzedékre öröklődő, mindig újratermelődő ördögi köreit, a modern tudás alapú társadalmak rejtett kasztosodását. A szerzők aprólékos gonddal vizsgálják meg az alsóbb osztályok gyerekeinek kiugrási lehetőségeit, hátha vannak a társadalmi felemelkedésnek iskolán át vezető rejtekútjai, hátha kijátszható az iskolarendszer és szelekciós mechanizmusai javukra fordíthatók.

Milyen esetekben csillan föl a remény? Mikor kerülhetnek az iskolázatlanabb szülők gyerekei tömegesebben közelebb az értelmiség zárt világába szolgáló belépőhöz, az egyetemi diplomához? Andor és Liskó két lehetőséget vizsgál meg alaposabban. Az első: ha hirtelen kibővül a kereslet a diplomások iránt. A második: ha csökken a gyerekek száma, s így nő a tanulók iránti iskolai kereslet. Az egyik a felsőoktatást, a másik inkább az alsó- és középfokú oktatást érinti.

A diplomások iránti keresletbővülés oda vezet, hogy az értelmiségi szülők továbbtanuló gyermekeinek addig megszokott, „statisztikailag beállt" aránya, száma alatta marad a felsőoktatás férőhelyeinek, így a korábbinál több hely jut az alulról jövőknek. A szerzők rámutatnak arra, valójában szó sincs a továbbtanulási esélyek kiegyenlítődéséről, tudniillik a bővülési folyamat nem mechanikusan zajlik: a lehetőségek nem egyformán nyílnak meg mindenki számára a felsőoktatás különböző szintjein. Az adatok szerint az alsóbb osztályokból a továbbtanulók az értelmiségi gyerekek által kevéssé méltányolt helyekre áramlanak, leginkább a főiskolákra, amelyek bár diplomát adnak, lényegében az érettségi megfejelésének számítanak. Ami, mondják a szerzők, nem is csoda, hiszen az egyetem exkluzív hely, amit nemcsak az oktatás színvonala tesz a főiskolától olyan különbözővé, hanem diáksága is, mivel a hallgatók otthonról hozzák magukkal az elitkultúrát, így részint élvezői az egyetem előnyeinek, részint viszont teremtői is.

Mi történik akkor, ha kevés a gyerek, azaz több a férőhely, mint a jelentkező? Vajon rést üt-e a demográfiai apály az iskola osztályérdekeket szolgáló tökéletesnek látszó szelekciós védelmi rendszerén? A csökkenő gyerekszám kétségtelenül hozzájárult a hazai középfokú intézmények átalakulásához. Megindult a verseny a tanulókért, amelynek eredményeképpen rugalmasabbá vált az iskolai hierarchia; például megjelentek a szakközépiskolát és szakmunkásképzőt egyaránt befogadó intézmények, amelyekben az átjárhatóságot is biztosítják e két szint között. Ugyanakkor az adatok szerint a gyerekínség nem bontotta le a biztos továbbtanulás esélyét adó gimnáziumok köré épített társadalmi falat; e kevés számú iskola iránt változatlanul intenzív a kereslet, és továbbra is jellemzően az értelmiségi pedigrével rendelkezők kerülhetnek be ide.

Sőt ez a fal ma már sokkal nyíltabban megmutatkozik, mint korábban, a szocializmus évtizedeiben. Az iskolák egy része mára föladta egyenlősítő ideológiáját, nem igyekszik őrizni azt a látszatot, hogy bárki számára hozzáférhető. A kilencvenes években létrejöttek az elit gyermekeinek taníttatására szakosodott intézmények, a szerkezetváltó gimnáziumok, illetve egyéb speciális (két tannyelvű, alapítványi stb.) iskolák. A szerzők tanulságos adatsorokkal illusztrálják például a szerkezetváltó és a hagyományos négyosztályos gimnáziumok tanulói közötti társadalmi különbségeket; már-már unalmas monotóniával ismétlődnek az értelmiségi származás előnyeit kifejező arányok. Andorék ugyanakkor rámutatnak arra, hogy a nyíltan az elit gyermekei számára szerveződött iskolák megjelenése nem hozott fordulatot a szelekció megszokott rendjében; ma sincs kisebb esélye (persze nagyobb sem) egy segédmunkás gyermekének egyetemre kerülni, mint a rendszerváltás előtt. Az utóbbi évtizedben annyi történt mindössze, hogy az eddig rejtett szelekciós mechanizmusok nyíltakká, mindenki számára fölismerhetőkké váltak.

Csak a díszletek változtak meg tehát, a szelekciós mechanizmus maradt a régi. Akár sok a gyerek, akár kevés, akár nagy a kereslet a diplomások iránt, akár kicsi, akár rejtett az iskolarendszer és az osztálytagozódás közötti összefüggés, akár nyílt, a származáson nyugvó szelekciós mechanizmus minden körülmények között könyörtelenül működik; az iskolázatlanabb szülők gyerekei sorsszerűen maguk is iskolázatlanabbak maradnak, vagy ha előrébb is jutnak, akkor sem csökken a műveltségi távolság a fölöttük lévőktől – s ez a körülmény megszabja az iskolai pályafutását az utánuk jövő nemzedékek sorának is.

A szerzők magyarázatot keresnek – mellesleg könyvük talán legizgalmasabb fejezetében – az iskolákban zajló társadalmi szelekció politikai berendezkedéseken, gazdasági rendszereken átívelő mivoltára. Érvelésük Pierre Bourdieu nálunk is közismert kategoriális leleményére, a kulturális tőke fogalmára épül. A kulturális tőke segítségével megmagyarázható: miként lehetséges, hogy az érettségi bizonyítványhoz, egyetemi diplomához jutás esélyei nem a diákok értelmi képességei, hanem a társadalmi hovatartozás szerint oszlanak el. E fogalommal értelmezhetővé válnak azok a – modern polgári társadalmak önmagukról alkotott képe szempontjából – botrányos statisztikai adatok, hogy a gyerekek iskolai sikereit nem a velük született tehetség szabja meg, hanem apjuk műveltségi státusa.

Kasztosodott társadalmakban kézenfekvő, hogy a származás számít, nem pedig a képességek. A modern társadalmak viszont éppen azzal különböztetik meg magukat a kasztokba szerveződöttektől, hogy az emberek a különböző színtereken – piacon, iskolában stb. – egyenlő feltételek szerint zajló versenyeken nyújtott teljesítményük alapján nyerik el helyüket a vagyon, a munkamegosztás, a műveltség és a presztízs hierarchiájában. Az iskola legnagyobb csele viszont az, hogy a látszatra egyenlő feltételekkel zajló versenyben észrevétlenül kedvez az értelmiségi származású gyerekeknek. Olyan ismereteket és készségeket ismer el jobb osztályzatokkal, amelyeket nem maga

nyújtott: díjazza az otthonról hozott tudást, az anyanyelv magabiztos használatát, a rátermettséget a világ dolgaiban való eligazodásban, azaz mindent, amit a gyerek föl tud használni a tanórákon családja szellemi vagyonából. S ez a szellemi vagyon nem egykönnyen szerezhető meg; ott van belőle a legtöbb, ahol a legkorábban – már több generációval előbb – megkezdődött a fölhalmozása. Így még azoknak a gyerekeknek a továbbtanulási esélyei is eltérnek, akiknek az apja egyébként egyetemi diplomás; kisebb arányban kerülnek egyetemre az elsőgenerációs értelmiség leszármazottai, mint azoknak a családoknak lányai, fiai, akiknél a szellemi vagyon gyűjtését már a nagypapa vagy a dédnagyapa megkezdte. Érdekes, hogy még a házi könyvtár nagysága és a továbbtanulás szintjei, illetve a felvételi sikeressége vagy sikertelensége között is pontos megfelelés van.

A szocializmusban a politikai hatalom elvette az emberektől anyagi tőkéjüket, arra viszont nem volt képes, noha talán szívesen megtette volna, hogy egyenlősítő ideológiájának megfelelően a családokban nemzedékek alatt fölhalmozott szellemi vagyont is államosítsa. A kulturális tőke – a legsötétebb éveket leszámítva – hatékony eszköz maradt a szülők kezében arra, hogy társadalmi helyüket – az iskola közvetítésével – gyerekeiknek átadják. Ez megnyugtató. Jó tudni, hogy a szorgalommal és ambícióval fölhalmozott műveltség nem vehető el az embertől még olyan társadalmakban sem, ahol erre megvolna a politikai akarat. És az is jó, hogy gyerekeinknek is átadhatjuk azt, amit mi magunk értelmiségiek szépnek és értékesnek találunk, s mindez visszhangra talál az iskolában. Ugyanakkor a kulturális tőke kétélű fegyver: miközben szellemi vagyont halmozunk föl, hogy az iskola közreműködésével átadhassuk utódainknak, folyamatosan falat építünk azok elé, akik a műveltség megszerzése révén éppen most szeretnének fölemelkedni. *(Iskolakultúra)*

KUCZI TIBOR